

Nina STUBIČAR
Tatjana CAPUDER VIDMAR
Matjaž URŠIČ

Merilo človeka v oblikovanju mestnih prostorov

Mesta so podvržena silovitemu razvoju in nadgradnjam, ki jih narekuje kapital. Novi objekti in oblikovanje odprtih prostorov zadovoljujejo potrebe obiskovalcev, v prostorskih odločitvah pa izključujejo prebivalce in druge uporabnike. Odprti mestni prostori tako izgubljajo vsebinski in družbeni kapital in ostajajo izpraznjeni. Tovrstni procesi so izraziti tudi v Ljubljani, kjer prostorske diskusije obravnavajo različne tipe prostorov, le redko pa avtonomni center Metelkova v kontekstu njegovega lastnega oblikovanja, ki ga zaradi mentalno-prostorskih mej, ki so se vzpostavile do tega prostora, podrejajo sodobnim tren-

dom oblikovanja. V prispevku raziskujemo urbanistične pristope, ki na eni strani oblikujejo avtonomni prostor, na drugi pa izpraznjene mestne prostore. S proučevanjem tipologij, ki se pojavljajo v obeh vrstah prostorov, odkrivamo delovanje in potenciale alternativne umetnosti in rušenja mentalno-prostorskih mej do Metelkove.

Ključne besede: avtonomni prostor, odprti mestni prostor, izpraznjenost, urbanistični pristopi, merilo človeka

1 Uvod

Mesto je sestavljeno iz grajenih in naravnih entitet, ki jih soustvarjajo ljudje v prepletu ekonomskih, družbenih in kulturnih tokov. Današnje podobe mest, ki so v osnovi rezultat takega delovanja, svojo podobo in funkcijo vse bolj podrejajo kapitalu in se spreminjajo pod vplivom pojma neoliberalnega razvoja mest. Prostorske odločitve o gradnji in umeščanju novih objektov izključujejo mestne prebivalce in druge uporabnike mesta, hkrati pa zanemarjajo visoko vrednost oblikovanja funkcionalnih in za človeka primernih odprtih javnih prostorov, ki obdajajo nove arhitekture. Odprti prostori, ne glede na prebivalca ali uporabnika, sledijo prevladujočim smernicam oblikovanja, ki poudarjajo enotno podobo celotnega mesta, kar te prostore vodi v monotonost, izgubo vsebinskega in družbenega kapitala in izpraznjenost. O podrejenosti prostorov kapitalu je v 80. letih prejšnjega stoletja pisal že Lefebvre. Njegovi razmisleki govorijo o produkciji (tudi dobičkonosnega) prostora. Prostor je namreč najprej oblikovan za zadovoljevanje družbenih potreb prebivalcev in drugih uporabnikov, pozneje pa zaradi vpliva kapitalizma zadošča le potrošniškim potrebam. Tako je vredno le tisto, kar je mogoče reproducirati, kar pomeni ustvarjati dobiček, torej je tudi prostor oblikovan za proizvodnjo kapitala. Tako oblikovanje prostorov vodi v izgubo njihove družbene in uporabne vrednosti, hkrati pa povečuje njihovo tržno vrednost, ki v procesu preobrazbe mest spodbuja dobičkonosne dejavnosti (turizem) in privablja zlasti tiste uporab-

nike (turiste), ki lahko nadaljujejo ta proces, in ne prebivalcev (Lefebvre, 2013).

Taki procesi so zlasti vidni v Ljubljani, kjer je urejanje prostora glasna tema marsikaterih strateške in druge diskusije o prostoru. Te sicer v svojih ciljih in ukrepih zajemajo različne tipe mestnih prostorov, le redko pa obravnavajo avtonomni prostor Metelkove, ki je s svojo podobo, oblikovanjem in delovanjem odmaknjen od vpliva kapitala. Če je tudi ta prostor del tovrstnih premislekov, je navadno podvržen prevladujočim trendom oblikovanja, medtem ko se mestu nikoli ne zastavljajo taki oblikovalski okviri, ki so sicer prisotni v prostoru avtonomije in alternative. Avtonomni kulturni center Metelkova, ki s svojim tridesetletnim obstojem ruši družbeno in prostorsko uveljavljene norme, kaže odklon od dominantne kulture, predvsem pa od upravljanja pod roko institucije. Kot kompleksen organizem znotraj mesta, ki bi se lahko nenadoma porušil s prostorskim, upravljavskim ali družbenim posegom, pa nakazuje ločenost avtonomnega prostora od konvencionalnih mestnih prostorov. Ločnice med avtonomnim prostorom in drugimi odprtimi javnimi prostori izražajo mentalno-prostorske meje, ki so se vzpostavile do Metelkove. Prostor, ki se je sprva ukoreninil v podobah državne avtoritete, institucionalnosti in lastnega prava, je v novi preobleki spremenjenih generacij, ki so se odmikale od norm dominantne družbe in zavzele

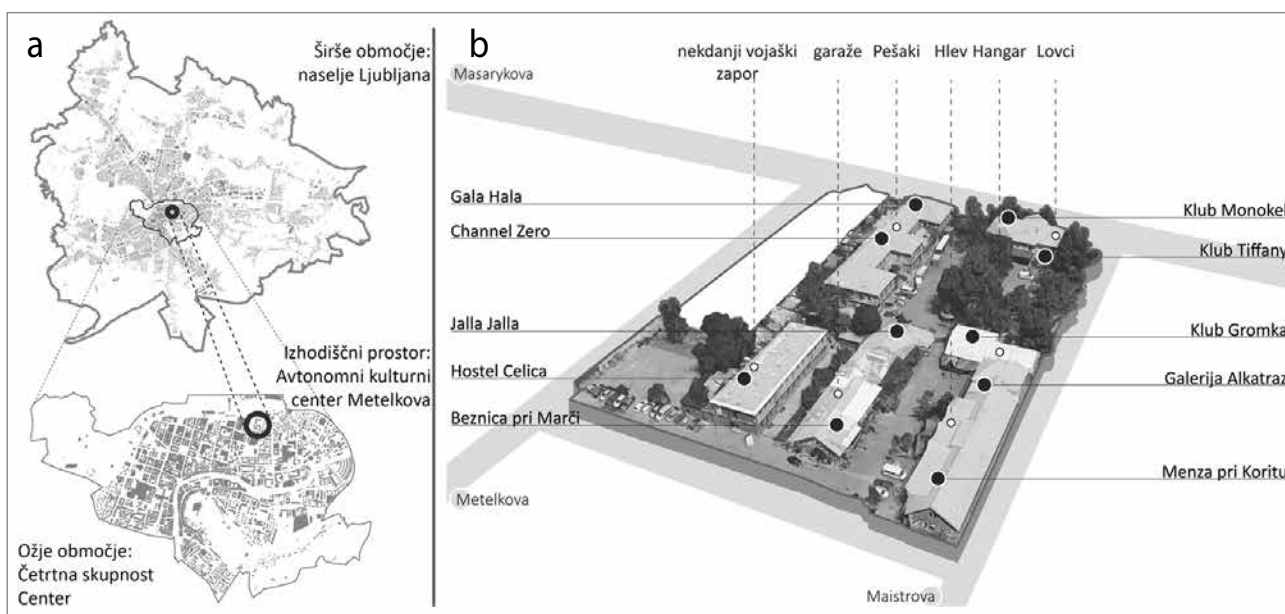
prostor na »nespodoben« ali »nepravilen« način, podlegel negativnim asociacijam in postal stigmatiziran. Negativna medijska podoba je krepila prostorske in družbene stigme, ki so vzporedno z organskim oblikovanjem prostora Metelkovo odmikale od širšega mestnega prostora in vzpostavile mentalno-prostorske meje. Čeprav te na eni strani ohranjajo njeno avtonomijo, preprečujejo vnos vsebin in oblikovanja, ki ga sicer danes podpira kapital, so na drugi strani teženje k izoliranosti kompleksa od širšega urbanega območja in zaviralec razvoja alternativne neinstitucionalne umetnosti tudi zunaj kompleksa severne Metelkove.

Mentalno-prostorske meje so rezultat dominantne kulture in širšega mestnega območja, zato je njihove blažitve treba pogledati s perspektive mesta, s tem pa lahko med drugim opredelimo tudi, ali je Metelkova res samo avtonomni prostor ali jo lahko umestimo tudi na območje odprtega mestnega prostora. V tem prispevku bomo tako družbena in prostorska vprašanja o kakovosti mestnih prostorov obravnavali v primerjavi z Metelkovo, ki je izhodišče in priložnost za učenje o mehanizmih dobrega delovanja prostora in skupnosti. S tem poskušamo razbrati, ali lahko oblikovanje prostora in delovanje alternativne umetnosti, ki izhaja iz Metelkove, nadgradi dvodimenzionalni ortogonalni urbanizem v širšem mestnem prostoru Ljubljane in omehča vzpostavljene mentalno-prostorske meje.^[1]

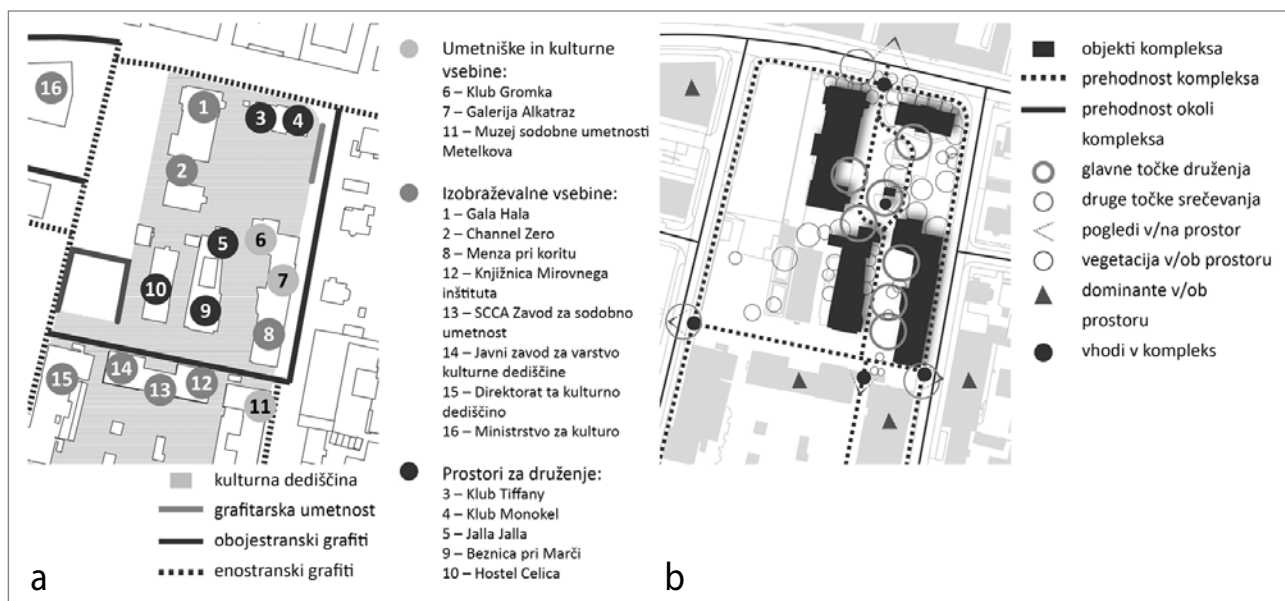
2 Avtonomni kulturni center Metelkova kot izhodišče za razmislek o oblikovanju običajnih javnih mestnih prostorov

Avtonomni kulturni center Metelkova je mesto znotraj mesta. Kompleks leži v močno urbaniziranem severnem delu ljubljanske mestne četrti Center (slika 1a), na poti številnim dnevnim migrantom in turistom, obdan s pomembnimi kulturnimi, političnimi, upravnimi in storitvenimi stavbami, z glavnimi prometnimi potmi in zelenimi površinami. Je nekakšna navidezna ločnica med vzhodnim spalno-bivalnim naseljem ter zahodnim in južnim delom mesta, v katerih prevladujejo različne osnovne in kulturne storitve. Tudi v kompleksu se pojavlja pester nabor kulturnih, umetniških in družbenih vsebin, ki potekajo v različnih objektih z različnimi imeni. V severnem delu kompleksa, ob Masarykovi ulici, stojijo stavbe Pešaki, Lovci in Mali hangar, v spodnjem, južnem delu pa Hlev, Garaže in nekdanji vojaški zapor (slika 1b). Poleg imen so objektom pripisane tudi vsebine, ki so vezane na umetnost, kulturo in druženje ljudi, kar je zlasti vidno v nočnem življenju avtonomnega prostora, večkrat pa tudi podnevi.

Kompleks je nastal v 19. stoletju in ima militaristično podobo. Najprej se je uporabljal za vojaške potrebe habsburške vojske, nato avstro-ogrske in nazadnje jugoslovanske. Prostor je dokaz stoletne zgodovine vojn, družbenih in političnih idej ter simbolike. V 20. stoletju, ko se je spreminjal politični režim v

Slika 1: (a) Lokacija avtonomnega centra Metelkova in (b) informativna karta kompleksa (vir: Ministrstvo za okolje in prostor, 2022; Google Earth, 2022; ilustracija: Nina Stubičar)

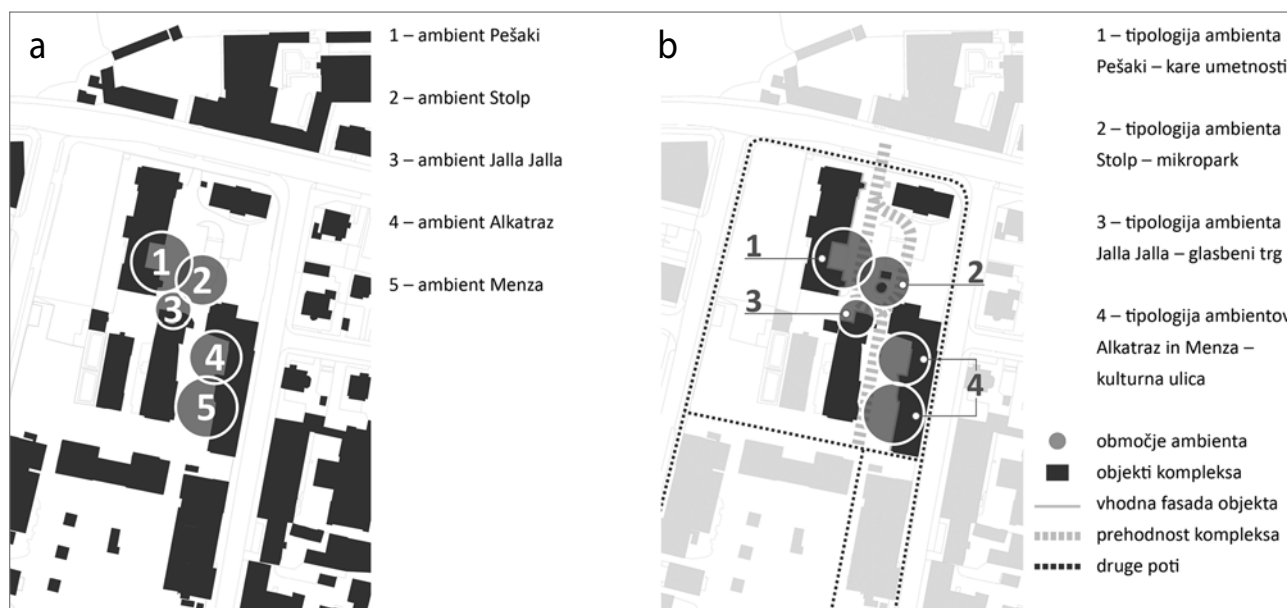

Slika 2: (a) Prikaz vsebinsko pestrega programa kompleksa ter (b) morfološki vzorec in delovanje avtonomnega prostora (vir: Mestna občina Ljubljana, v nadaljevanju: MOL, 2022; ilustracija: Nina Stubičar)

Sloveniji, ki je pridobivala lastno avtonomijo v svetu, je postal del novega družbenega gibanja. Metelkova je bila namreč s svojo lokacijo v središču politične in družbeno močne Ljubljane, natančneje območja Tabor, ki je bilo ključna točka novega gibanja. Mirni in tihi protesti žensk, ki so obkrožale takratno vojašnico, in selitev demonstracij s Kongresnega trga na Metelkovo, so bili pomembni v bitki za varovanje človekovih pravic in pri prenosu sporočila, naj JLA (Jugoslovanska ljudska armada) zapusti vojašnico. Spremembe in gibanja v 80. letih prejšnjega stoletja so oblikovali nove koncepte ustvarjalnosti ter poudarjali zahteve družbe po demokraciji in kulturnem razvoju, kar je pripomoglo k razvoju vse glasnejše alternativne umetnosti. Ob upoštevanju teh sprememb sta Gibanje za kulturo miru in nenasilja in ŠKUC-FORUM ustanovila Mrežo za Metelkovo, društvo, ki je že pred zasedbo Metelkove spodbujalo pretvorbo vojašnice v nov kulturni center, kar je sovpadalo s političnimi spremembami in družbenimi zahtevami tistega časa. Sodelovanje omenjenega društva, Službe za mestno lastnino Ljubljana (v nadaljevanju: ISSML) in Vlade Republike Slovenije je omogočilo začetek komunikacije med različnimi uporabniki, pregled prostorov in oblikovanje programske sheme, ki jo je nato v sklopu Razvojnega načrta Metelkove nadzorovalo in izvajalo društvo RETINA. Prvotni dogovori o novi namembnosti prostora so bili prekinjeni s pobudami ISSML-ja po rušitvi objektov v severnem delu kompleksa, kar je izzvalo prihodnje uporabnike k zasedbi – skvotanju – prostora. Kljub temu so društva, ki so pridobila položaj pravne osebe, prostor lahko upravljala in izvajala nadzor nad uresničevanjem razvojnega načrta. Ta je spodbujal enakovreden prispevek vseh uporabnikov, kar je omogočilo nastanek avtonomne cone in potrjevalo dejstvo, da Ljubljana nujno potrebuje prostor za kulturo in

ustvarjalnost. Oblikovanje avtonomnega prostora, ki je sledilo lastni kulturni in družbeni ideologiji, je bilo v prvih letih podvrženo prostorskim in upravljavskim izzivom. Zlasti nevzdrževanje objektov je v začetku dajalo vtis degradiranega prostora, kar je privabilo tudi tiste uporabnike, ki svojega delovanja niso podrejali zakonu. Spremenjena podoba prostora in struktura uporabnikov, odvzem osnovnih dobrin (elektrika in voda), ki so jih potrebovali za kulturno in umetniško udejstvovanje, in spremenjena percepcija o avtonomni coni so bili vzroki za razširjen kriminal in vandalizem, s tem pa za širjenje negativne podobe. Obdobje negotovosti in družbene podhranjenosti se je končalo s prihodom novega tisočletja. Prvi uporabniki, ki so leta 1991 preskočili ograjo in zasedli prostor, so s ponovno normalno oskrbo z osnovnimi dobrinami vzpostavljali raznovrstne dejavnosti in umetniško-kulturni program, ki je privabljal tudi tuje pripadnike avtonomnih prostorov po Evropi. Čeprav je postal prostor družbeno sprejet, so stereotipi, stigme in strah pred zahajanjem na to območje ostali. Vzrok za to so bile med drugim tudi različne diskusije o pojmi enakopravnosti, svobodnega izražanja, političnih prepričanj, ksenofobije in rasizma, kar je Metelkovo stigmatiziralo in jo spremenilo iz prostora »naivnega upora« v prostor nevarnosti. Čeprav je družba Metelkove podpirala napredne razprave o obstoju in življenju, ni uspela zrušiti vzpostavljenih mentalno-prostorskih mej, ki so zaznavne še danes (Bibič, 2003; Hren, 2008).

Poznavanje pestre prostorske in družbene zgodovine avtonomne Metelkove omogoča nadaljnje razumevanje njene prostorske in kulturne vrednosti in umetniških odtisov svobodne družbe. Metelkova je že v začetku nastajanja dokazala, da je ključna gonilna sila pri oblikovanju in urejanju funkcionalnih

Slika 3: (a) Prikaz zaznanih ambientov kompleksa ter (b) prikaz ambientov in njihovih tipologij znotraj kompleksa (vir: MOL, 2022; ilustracija: Nina Stubičar)

prostorov, ki z obliko podpirajo tudi vsebino, skupnost ljudi, ki omogoča aktivno in enakovredno participacijo posameznikov in posameznic. Ti so namreč pobudniki ustvarjanja in razvoja raznovrstnih vsebin in pestrega programa (slika 2a). Metelkova ni le kulturno-umetniški center ali samo avtonomna cona, ampak prostor, v katerem se naštetemu pridružijo tudi osnovne storitve in prebivanje. Močno se poudarjajo vsebine druženja in nenehnega ustvarjanja skupnosti, ki spodbuja ustvarjalnost in razvoj neinstitucionalne alternativne umetnosti. Zadnja se prelija skozi prostor prek obarvanih in poslikanih objektov, urbane opreme ter nenačrtovanega in organsko razvijajočega se odprtega prostora kompleksa. Delovanje objektov, ki sicer temeljijo na predhodno vzpostavljeni ortogonalni geometriji prostora, z zamikanjem na glavni poti, ki vodi skozi prostor, ustvarja manjše ambience (slika 2b). Ti so med seboj povezani z zamaknjeno enotno osrednjo površino, v katero prehajajo vsebine iz objektov. Podoba in delovanje prostora tako močno sodelujeta z delovanjem prisotne skupnosti, ki z ustvarjenimi ambience znotraj kompleksa poudarja merilo človeka. Metelkova je zaradi drugačnega koncepta skupnosti in oblikovanja lastnega prostora postala izhodišče treh glavnih ugotovitev, ki so predstavljene v nadaljevanju (podpoglavja 2.1–2.3).

2.1 Ambientalnost in tipologija ustvarjata organski urbanizem Metelkove

Avtonomni kulturni center Metelkova je zaprt sam vase. Vzpostavljene mentalno-prostorske meje omogočajo ohranjanje njegove avtonomije ter nenadzorovan in neomejen razvoj alternativne umetnosti, ki ni podrejena dominantni kulturi, hkrati pa te meje krepijo vtis, da je Metelkova mesto znotraj

mesta, v katero vstopajo posebne družbene skupine s potrebo po političnem, kulturnem in družbenem izražanju. Čeprav je prostor zaprt sam vase in tako odmaknjen od širšega urbanega območja, omogoča oblikovanje umetniških, kulturnih in družbeno podprtih ambientov, ki nosijo pestro programsko shemo. V avtonomni coni se tako s prepletom grajenega, družbenega in umetniškega pojavi pet ambientov z izrazitimi likovnimi potezami, ki nadgrajujejo vsebino in vizualno podobo obstoječih objektov (slika 3a). Na eni strani lahko ti ambience delujejo popolnoma samostojno, na drugi pa so vedno povezani med seboj, in sicer skozi preplet vsebin ali prek družbenih tokov znotraj kompleksa. Svoje ime so pridobili na podlagi prisotnosti glavnega objekta in nanj vezane vsebine. Zaznani pa so bili prek akvarelnih skic, ki prikazujejo zaznavo prostora in njegovih sestavin, kot so izrazite žive barve volumnov, prehodnost in zadrževanje ljudi ter delovanje prostora. Ambience so bili podrobneje analizirani po merilih, ki so poudarjali prisotnost, zadrževanje in tokove ljudi v prostoru, delovanje raznovrstnih vsebin, uporabnost in umetniško vrednost urbane opreme, vizure iz ambientov in proti ambientom, komplementarnost barv, umeščanje organskih likovnih tehnik (poslikave, skulpture) ter dimenzije volumnov in odprtih površin kot merilo za merilo človeka (preglednica 1). Merila so bila skupaj z zaznavo prostora navdihnjena z ugotovitvami Jane Jacobs (2009), ki je pri raziskovanju, opazovanju in izkušanju velikih ameriških prestolnic poudarila pomen ter visoko vrednost živahnega in barvitnega prostora, ki je vsebinsko pester in dimenzijsko ustreza merilu človeka in njegovi zmožnosti zaznave prostora.

Zaznani ambience temeljijo na strukturah, ki jih podpirajo volumni in ploskve, kar pomeni, da gre za tipološko različne

Preglednica 1: Sinteza analiz ambientov po vzpostavljenih merilih

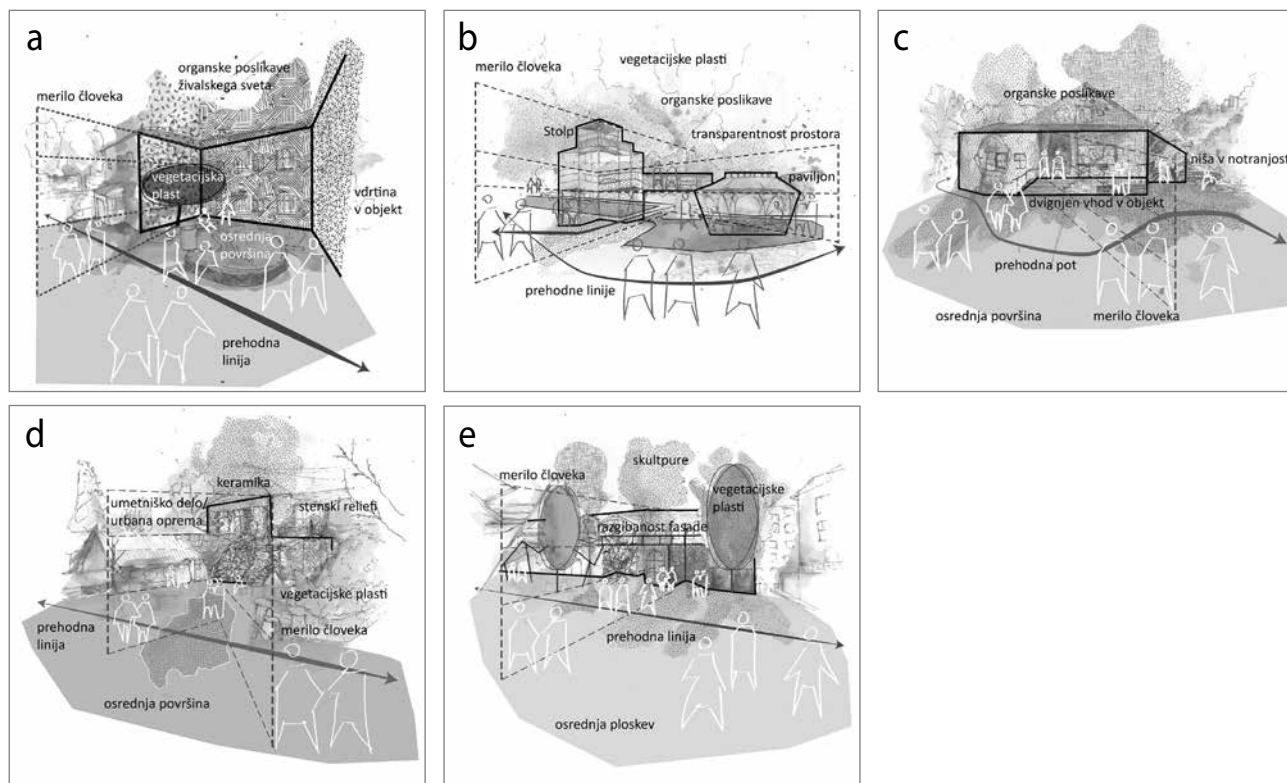
Ambient/ merilo	Pešaki	Stolp	Jalla Jalla	Alkatraz	Menza
vsebina	Gala Hala, kulturno-umetniško društvo Channel Zero	vsebinsko si uporabniki določijo sami	lokal Jalla Jalla	Klub Gromka, Galerija Alkatraz	Menza pri Koritu
dejavnosti	koncerti, DJ-večeri, multi-medijski projekti, instalacije, gledališke predstave, poezija, razstave	druženje	DJ-večeri, glasba, razstave (študentov), projekcija dokumentarnih in drugih vsebin	koncerti, gledališke/filmske predstave, DJ-večeri, predavanja, vaje, razstave	delavnice, koncerti, poezija, filmski večeri, gledališke predstave, lutkovno gledališče, seminarji
vrste umetnosti	poslikave, grafiti	instalacije, poslikave	poslikave	skulpture, poslikave, raba keramike	kiparstvo, instalacije, poslikave
material	opeka, kamen	kovina, les, opeka	les, kovina	keramika, glina, opeka, les	les, kovina, beton
barve	modra, vijolična, rumena	rdeča, rumena, modra	modra, rdeča, vijolična, zelena	rumena, rdeča, modra, oranžna	oranžna, rjava, rumen, rdeča
delovanje prostora	zaseben ambient, možnost zadrževanja, polzaprt prostor – umaknjen v objekt	transparenten, prehoden prostor, točka zadrževanja, odmaknjen od grajenih objektov	obhoden prostor, v enem delu umaknjen v notranjost, dvignjene prvine omogočajo zasebnost	obhoden prostor in točka zadrževanja, umaknjen navznoter, delno zaseben	obhoden prostor, točka zadrževanja, umaknjen v notranjost, višinski sloji omogočajo zasebnost

Vir: Stubičar (2022)

prostore, ki se pojavljajo znotraj majhnega kompleksa. Tipologijo kot pojem lahko opredelimo v kontekstu strukturne in arhitekturne govornice, na katero pa v primeru Metelkove opiramo tudi fluidne vsebine. Tipologija v osnovi pomeni, da so podobne fizične in druge značilnosti grajenega okolja in njegove strukture razdeljene v skupine oziroma tipe (Moneo, 1978; Güney, 2007). Güney (2007) je trdil, da vsaka tipologija služi nekemu namenu, kar lahko razjasni potrebe po grajenih strukturah, če je temu dodan ali pripisan še družbeni konstrukt, pa se tipologija lahko preobrazi. Njena preobrazba ali osnovno prepoznavanje temelji na prostorskem znanju, ki omogoča prepoznavanje fizičnih prvin, strukture prostora, povezav in razsežnosti razlik ali podobnosti med grajenimi prvinami. Prav te lastnosti tipologije, prisotnost vpliva družbe in preplet vsebin so v posameznih ambientih prek štirih glavnih korakov, ki so obsegali poenostavljanje osnovnih in ključnih oblik in strukturnih linij izhodiščnega prostora, izpostavljanje prevladujočih oblik in njihovo združevanje, odkrili štiri tipologije kompleksa (slika 3b). Vsaki je bilo poleg prevladujoče vsebine in izstopajoče barve pripisano ime, ki jo najbolj opredeljuje (navzočnost objekta ali strukture v prostoru) (preglednica 2).

Glavne značilnosti, podobnosti in razlike ambientov izhajajo iz vzpostavljenih meril, ki so prek akvarelnih skic omogočila prostorsko, vsebinsko, likovno in družbeno analizo prostora (preglednica 1). V začetku se je zdelo, da so ambient in njihove grajene ali vegetacijske prvine večfunkcijske, predvsem pa ustrezajo merilu človeka. Urbana oprema je tako hkrati tudi umetniško delo, ki dopušča svobodno interpretacijo o pomenu

ali uporabi. Ambient Stolp (slika 4b), ki ga v nasprotju z drugimi ambientmi ne definira grajeni volumen, ampak prostostoječa instalacija, se lahko dojema kot umetniško delo ali kot igralo za odrasle. Na drugi strani pa skulpture, kipi in instalacije v ambientih Alkatraz in Menza (sliki 4d in 4e) med drugim služijo kot stik objekta ambienta in osrednje površine, kot točka zadrževanja uporabnikov in uporabnic in orientacijska točka v prostoru. Razporejenost teh prvin ustvarja tudi pogoje za dinamičnost uporabnikov, ki so zaradi organskega delovanja ambientov vključeni v družbeno dogajanje. Pri tem nista ogroženi njihova zasebnost in odmaknjenost od pogledov. Vizure, ki spodbujajo občutek varnosti ter so mogoče iz ambientov navzven in tudi iz osrednje ploščadi v ambiente, so v določenih prostorskih trenutkih omejene z dvignjenimi prvinami objektov, urbano opremo ali vegetacijo. Ta ustvarja različne višinske sloje ter pri ambientih Stolp, Pešaki in Menza (slike 4b, 4a in 4e) rahlo zakriva pogled na družbeno dogajanje, kar povečuje zasebnost v odprtem prostoru. Hkrati zmanjšuje višinsko razliko med objekti in uporabniki, kar dodatno potrjuje, da so ambient primerni merilu človeka. Grajeni volumni so sicer tudi brez vegetacijskih slojev primerno visoki in dolgi, torej ustrezajo uporabnikovi percepciji prostora. Podobno je tudi pri glavni prehodni poti, ki se zaradi razporeditve objektov lomi in usmerja uporabnika prek celotnega kompleksa, torej ga vodi mimo vseh ambientov, ki so vezani na to pot. Organsko ustvarjeni družbeni tokovi, ki se premikajo med ambientmi, sledijo izrazito močni alternativni umetnosti, ki se kaže v fasadah objektov ali urbani opremi. Poslikave živalskega, rastlinskega in popačenega človeškega sveta, kot jih lahko opazujemo v am-

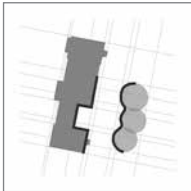
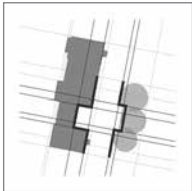
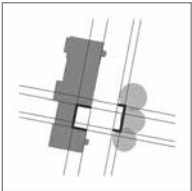
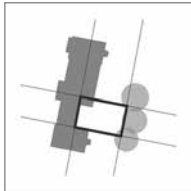
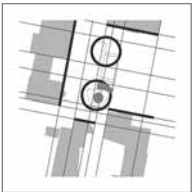
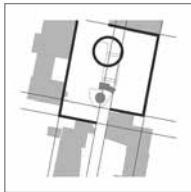
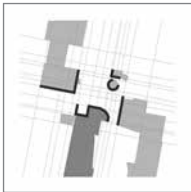
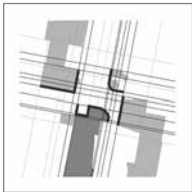
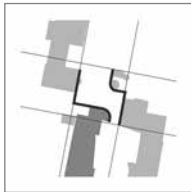
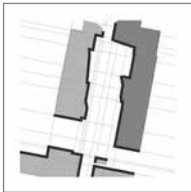
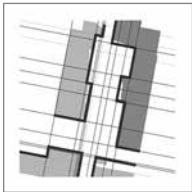
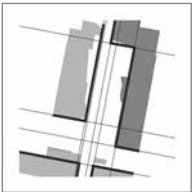
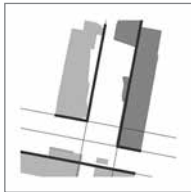
Slika 4: Likovne analize: (a) ambient Pešaki, (b) ambient Stolp, (c) ambient Jalla Jalla, (d) ambient Alkatraz, (e) ambient Menza (ilustracija: Nina Stubičar)

bientu Jalla Jalla (slika 4c), ali skulpture in reliefi v živahnih, komplementarnih barvah ambienta Menza (slika 4e) prebijajo fasade objektov, ki izhajajo iz klasičnega formalnega urbanizma, in jih približujejo pojmu organskega urbanizma.

Ambienti s svojimi prostorskimi, družbenimi in umetniško-kulturnimi prvinami odkrivajo drugačne tipologije v kompleksu. Čeprav izhajajo iz dvodimenzionalnega, klasičnega ortogonalnega urbanizma in v osnovi ponazarjajo tiste, ki so sestavni del mesta (ulica, trg, park, kare), jih vključenost skupnosti v oblikovanje lastnega prostora in močna vpetost neinstitucionalne alternativne umetnosti uvršča na področje tipologij organskega urbanizma (preglednica 2). Poleg strukture, volumnov in ploskev ima pomembno vlogo še vsebina, ki se pojavlja v ambientu. Ta namreč določa delovanje posameznega ambienta, z izstopom iz grajenega objekta pa usmerja ali zadržuje uporabnike. Osnovna struktura odkritih tipologij temelji na predhodno vzpostavljeni geometrijski mreži. Gre za koncepte vzporednosti in pravokotnosti, ki se kažejo prek nalaaganja objekta ali vegetacijskih potez na osnovno ploskev. Prav struktura prostora določa klasične tipologije ortogonalnega urbanizma. V ambientu Pešaki tako v procesu odkrivanja najprej zaznamo tipologijo stavbnega kareja, ambient Stolp se približa parku, Jalla Jalla deluje kot trg, ambienta Alkatraz in Menza pa ponazarjata tipologijo ulice. Tem klasičnim tipologijam je pripisan organski preplet obstoječe strukture z dinamičnimi

vsebinami in pojavom alternativne umetnosti. Ambient Pešaki (preglednica 2a), ki v osnovi ponazarja tipologijo stavbnega kareja, definira glasbeno dogajanje Gale Hale ali dejavnosti kulturno-umetniškega društva Channel Zero, ki prehajajo iz objekta v ambient. Ta postane statičen, uporabniki se zaradi vsebine zadržujejo znotraj ambienta, organske poslikave pa tako nadgradijo poteze zaključenega stanovanjskega kareja v organsko tipologijo kareja umetnosti. Ambienta Stolp in Jalla Jalla temeljita na isti geometrijski strukturi kot Pešaki. Stolp (preglednica 2b), ki ponazarja tipologijo parka, je z vseh strani obdan z volumni, ki omogočajo prehode, v ambientu pa se prek vegetacije in dvonivojske instalacije ustvarjata transparentnost in prehodnost, ki to krepita tipologijo. Na to je naložena vsebina, ki jo določijo uporabniki sami, pomembna pa je tudi likovna govorica umetniškega dela. S tem je tipologija osnovnega mestnega parka nadgrajena v tipologijo mikroparka. Ambient Jalla Jalla (preglednica 2c) pa zaradi volumnov, ki zamejujejo osrednjo površino z dveh strani, ponazarja tipologijo trga. Čeprav v objektu prevladuje glasbena vsebina, ta ni nujno vedno vpeta tudi v osrednjo ploskev tipologije, vendar pa zaradi podpore vsebine druženja nadgrajuje klasično tipologijo trga v tipologijo glasbenega trga. Osnovna geometrijska mreža se nadaljuje v spodnji del avtonomnega kompleksa, v katerem sta umeščena ambienta Alkatraz in Menza (preglednica 2č). Ambientoma je pripisana skupna tipologija, saj s svojo navezavo na glavno prehodno pot in razmerje z njima nasprotnim objek-

Preglednica 2: Grafična sinteza odkrivanja tipologij v posameznih ambientih (ilustracije: Nina Stubičar)

Odkrivanje tipologije/ambient	Ambient kot izhodišče določanja tipologije	Poenostavljanje oblik po strukturi prostora	Poudarek prevladujočih oblik glede na strukturo	Združevanje prevladujočih oblik za odkrivanje tipologije
(a) kare umetnosti (ambient Pešaki)				
(b) mikropark (ambient Stolp)				
(c) glasbeni trg (ambient Jalla Jalla)				
(č) kulturna ulica (ambients Alkatraz in Menza)				

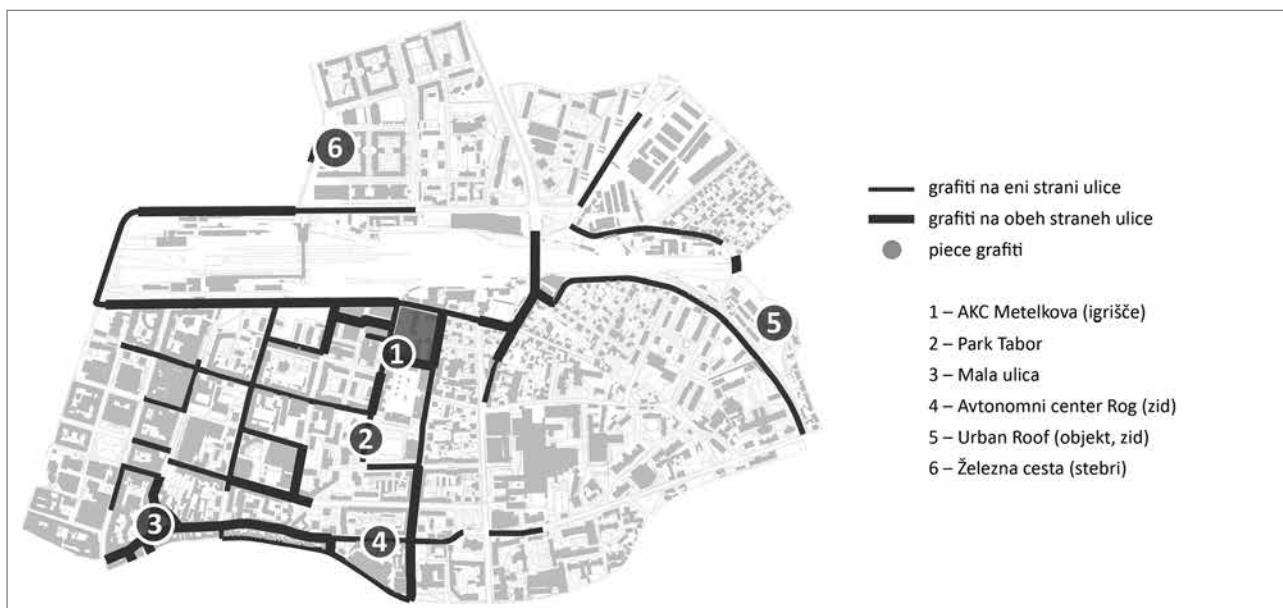
Vir: Stubičar (2022)

tom ponazarjata tipologijo ulice. Klasična tipologija ulice nima pripisane vsebine, ampak je namenjena le prehajanju. Ambients to nadgrajujeta z lastno umetniško in kulturno vsebino, ki prek urbane opreme/umetniškega dela prehaja v osrednjo površino in odkriva organsko tipologijo kulturne ulice.

Ambientalnost in tipologija ustvarjata organski urbanizem Metelkove, ki se kaže prek celostnega doživljanja in oblikovanja prostora po merilu človeka. Težnje družbenih skupin, ustvarjalnost in umetniško izražanje ustvarjajo skupnost, ki narekuje spontan, skoraj nenadzorovan in samoiniciativen razvoj prostora. Vpeljevanje umetniških in kulturnih vsebin in oblikovanje različnih vrst alternativne umetnosti, ki se vpenjajo v vse prvine kompleksa, ustvarjajo in odkrivajo tipologije prostora, ki prevzemajo značilnosti organskega urbanizma. To je koncept grajenja prostora po vzoru delovanja skupnosti, torej svobodno, spontano, nepredvidljivo, vendar ob upoštevanju ustvarjalcev in uporabnikov. Organskost je pojem, ki na Metelkovi prek spremenjenih fizičnih entitet in družbenih teženj postavlja v ospredje merilo človeka in prekriva obstoječi osnovni ortogonalni dvodimenzionalni urbanizem.

2.2 Alternativna umetnost grafičarstvo povezuje mesto z Metelkovo

Metelkova je znano kulturno-umetniško središče alternativne umetnosti, različnih družbenih nazorov, političnih prepričanj in umetnostne produkcije. Avtonomna cona je v začetku nastajanja podlegla družbenim težnjam po edinstvenem in svobodnem prostoru, potem pa je v hitrem in velikokrat nestabilnem ritmu postala zatočišče novih idej, kulture in različnih družbenih skupin. S svojim delovanjem tudi danes prispeva k raznovrstnosti in pestrosti družbenega in ustvarjalnega življenja. Pester nabor rokodelcev, umetnikov, glasbenikov ter drugih ustvarjalcev in ustvarjalcev, ki aktivno delujejo v ateljejih in društvih, spodbuja barvitost, živahnost in sporočilnost prostora prek ustvarjanja drugačnih vrst umetnosti. Poslikave, reliefi, unikatna urbana oprema in drugačno oblikovanje zunanjega prostora ločujejo Metelkovo od širšega mestnega tkiva, hkrati pa opozarjajo na zgodovino prostora, prelomne politične, prostorske in druge dogodke ter raznolikost družbenih skupin, ki tam delujejo. Lebarič (2013) je tako ustvarjalno delovanje skupnosti pripisal drugačnemu produkcijskemu

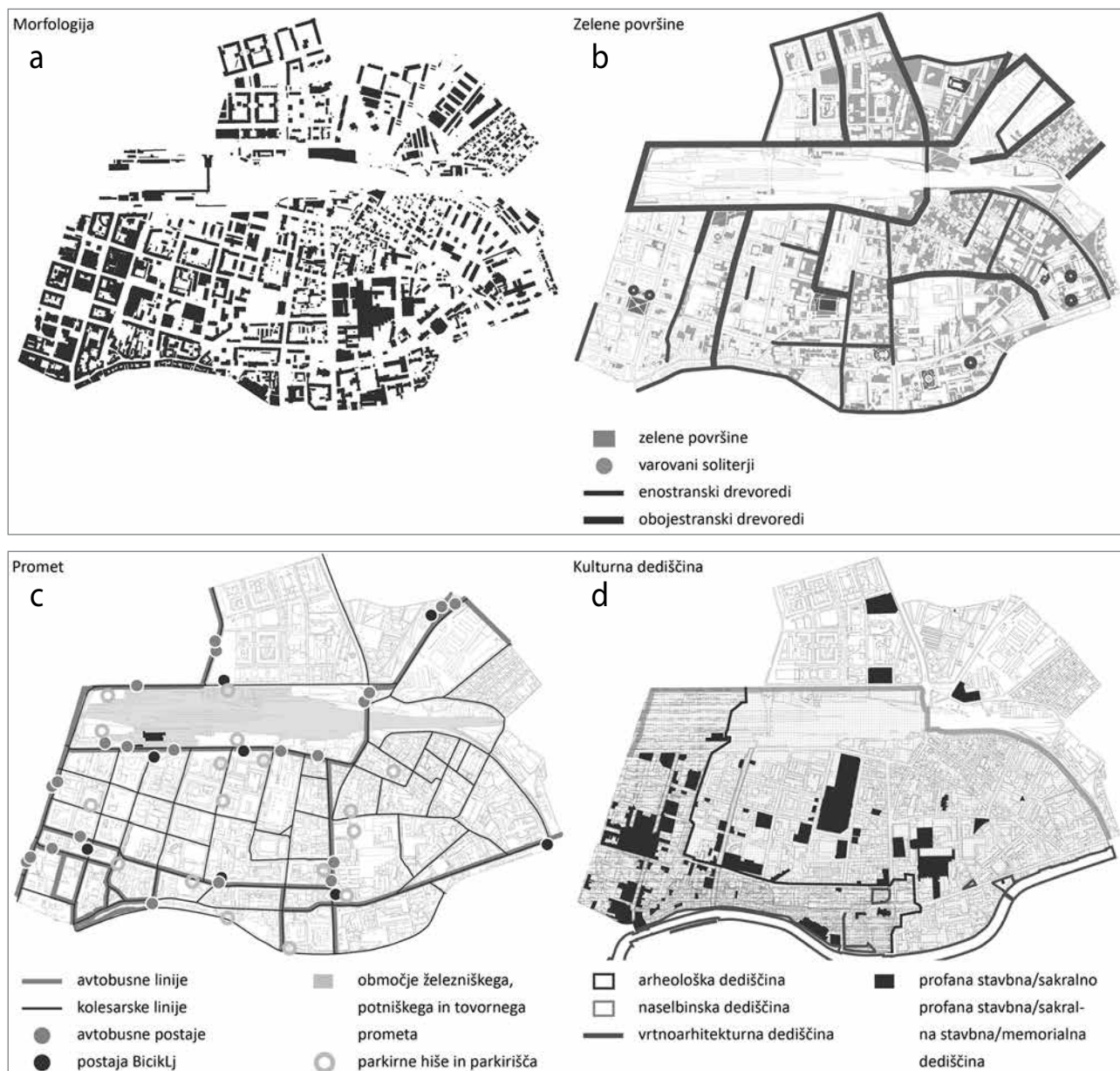
Slika 5: Poti grafitov izhajajo iz Metelkove, jo povezujejo z mestom in odkrivajo točke grafitarske umetnosti (vir: Ministrstvo za okolje in prostor, 2022; ilustracija: Nina Stubičar).

načinu, ki ni vezan na odnos med proizvajalcem in potrošnikom, ampak poudarja, da je umetniško delo ustvarjen proizvod posameznika, ki je dostopen vsem. Samostojnost umetnikov in njihova neodvisnost od prevladujoče kulture sta vzporedni z odprtostjo prostora in aktivnim vključevanjem posameznikov v ustvarjanje drugačne in vsakdanje umetnosti. Nehierarhični in spontani produkcijski način alternativne umetnosti ohranja avtonomijo prostora.

Alternativna umetnost Metelkove nastaja zunaj načrtovanih okvirov institucij in je kot rezultat spontanega družbenega delovanja vedno vezana na fizični prostor. Podoben koncept ustvarjanja alternativne umetnosti v mestu najdemo le pri grafitih, ki se v različno močnih in sporočilnih potezah vijejo vzdolž ulic. Grafitarska umetnost je tako edina skupna točka Metelkove in mesta Ljubljane. Ta vrsta umetnosti je bila najbolj razširjena v 90. letih, ko so se različne družbene skupine borile za svoj prostor in ideologijo, kar jim je med kar nekaj prostori omogočala tudi Metelkova, ki je gostila uveljavljene skupine grafitarjev. Grafiti, ki so najprej nastajali kot produkt kolektivne misli skupnosti, pozneje pa bolj kot produkt posameznika, so znanilci družbenega ali političnega sporočila ter se največkrat pojavijo hitro in spontano v prostoru, ki ni namenjen temu. Grafiti, ki jih lahko opazujemo v javnem prostoru, izhajajo iz jezikovnega grafitu, torej nosijo močna sporočila (t. i. piece grafit) ali izražajo nezadovoljstvo (vandalizem) (Raziskovalni inštitut Akademije za likovno umetnost in oblikovanje v Ljubljani, 2022). Grafitarstvo bi lahko opredelili kot prostorsko javno umetnost, ki v prostoru pušča svoj vtis ter odpira diskusije o oblikovanju in urejanju različnih mestnih prostorov in zapuščenih ali nevdrževanih objektov, na katerih se grafiti

najpogosteje pojavljajo. Grafitarske poteze (slika 5) so bile tako proučevane na podlagi izhajanja iz izhodiščnega prostora Metelkove in njihovega obsega v mestu. Hkrati so določile velikost mestnega območja, ki ga obravnavamo z urbanističnega vidika, in razkrile izpraznjene mestne prostore (podpoglavje 2.3). Grafiti so v največkrat hitrih potezah, ki nakazujejo nezadovoljstvo prebivalcev ali uporabnikov, najbolj prisotni v zahodnem delu obravnavanega območja (slika 5), ki je opredeljeno kot območje osrednjih dejavnosti (prebivanje in storitve), medtem ko je najmanj grafitov v vzhodnem, pretežno spalno-bivalnem delu. Pojavnost grafitov tako izhaja iz lastništva in namenske rabe objektov, kar pomeni, da se največkrat pojavijo v javnih odprtih prostorih ter objektih storitev in različnih dejavnosti. Pogostejše so izrisane na zamenljivih in javnih prvinah mesta, nevdrževanih in temnih fasadah in zidanih ali gradbiščnih ograjah. Čeprav večji del grafitov lahko opredelimo kot vandalizem in upor, smo v mestu našli tudi nekaj umetniških točk, ki so bolj vezane na vsebino objekta in prostora. Poleg Metelkove so take točke še v parku Tabor, na Mali ulici, ob Železni cesti in na območju nekdanjega društva Urban Roof.

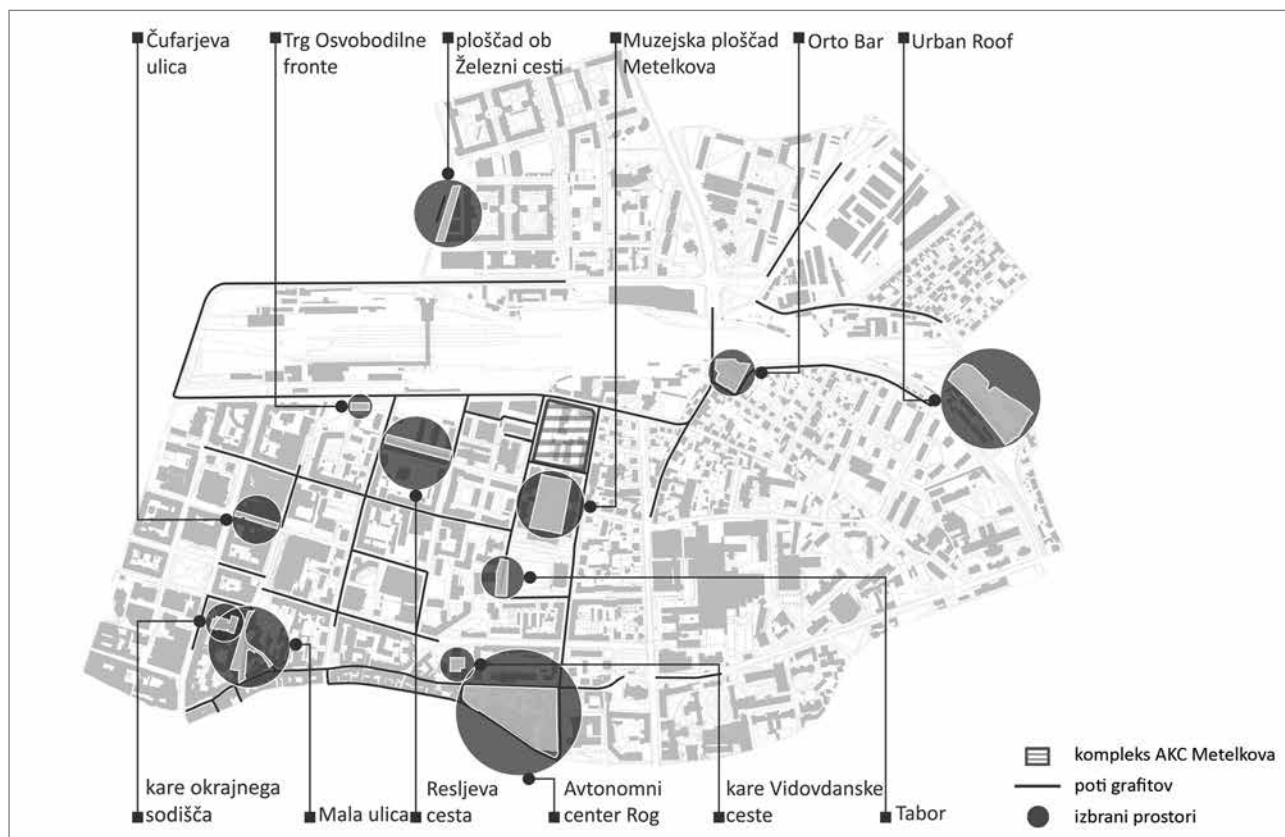
Poti grafitov in grafitarske točke so poudarile izpraznjene mestne prostore, ki sledijo prevladujočim oblikovalskim konceptom. Ti prostori so tako kot obravnavno območje vezani na vzpostavljeni urbanizem, ki ga med drugim določajo tudi različne kategorije obravnav prostora (zeleno površine, promet, namenska raba in podobno). Proučevanje izbranega območja je hkrati razkrilo prisotnost in delovanje organskosti, ki izhaja iz Metelkove tudi prek grafitarskih potez, in omogočilo presojanje potencialov izbranih prostorov za spontan razvoj alternativne umetnosti. To je prav tako pripomoglo k odkrivanju tipo-

Slika 6: Analize širšega območja: (a) morfologija, (b) zelene površine, (c) promet, (č) kulturna dediščina, (d) namenska raba, (e) obstoječi in predvideni prostorski akti (vir: Ministrstvo za okolje in prostor, 2022; ilustracija: Nina Stubičar)

logij v mestu, družbenih posebnosti pri ustvarjanju grafičarske umetnosti in ugotavljanju, ali je organskost že prisotna v mestu, kako jo lahko določajo ali omejujejo institucionalno podprti prostorski ukrepi in smernice. Osnovna struktura mesta izhaja iz ortogonalne mreže, ki se s prekinitvami preusmerja, križa in spreminja po velikosti ter v le redkih primerih nakaže organsko vzpostavljene mestne strukture. Morfologija mesta (slika 6a), ki jo je Conzen (2012, po Kropf in Malfroy, 2013: 128) opredelil kot študijo grajenega okolja, ki razlaga prostorsko razporeditev volumnov in ploskev pod vplivom raznovrstnih sil, potrjuje prevladujočo ortogonalno mrežo. Ta je sestavljena iz prepleta osnovnih fizičnih prvin in tipologij, kot so ulice, trgi, parki in kareji, in dokazuje, da je obravnavano območje

močno urbanizirano, zlasti v zahodnem delu. Na le redkih območjih kaže mesto organsko vzpostavljene mestne strukture. Med njimi je najmočnejša poteza Petkovškovega nabrežja, ki sledi naravni organski obliki Ljubljane. Več organskosti lahko zaznamo tudi na vzhodnem stanovanjskem predelu območja, le da se ta kaže prek zelenih površin (slika 6b), ki spadajo v kategorijo zasebnega lastništva, medtem ko je ortogonalna mreža bolj poudarjena v zahodnem urbaniziranem delu, kar je vidno tudi v manjši pojavnosti največkrat načrtovanih zelenih površin. Prometna shema (slika 6c) v svojem namenu in delovanju najbolj sledi ortogonalni mreži. Obstoječe poti so namenjene prehajanju različnih transportnih sredstev. Sama mreža torej ne sledi konceptu organskosti, delno pa mu sledijo prometni

Slika 7: Izbrani izpraznjeni prostori ob poteh grafitov, ki izhajajo iz Metelkove (vir: Ministrstvo za okolje in prostor, 2022; ilustracija: Nina Stubičar).

uporabniki. Še posebej pešci in kolesarji lahko določajo svoje poti do cilja, kar pomeni, da se njihova pot lahko razvija bolj spontano, čeprav sledijo vzpostavljeni mreži. Podobno je tudi pri kulturni dediščini. Ta varuje in ohranja prostorski in družbeni kapital za prenos naslednjim generacijam, kar prispeva h kakovosti življenja in kulturni pestrosti (Direktorat, 2022). Kulturna dediščina (slika 6d) tako sledi prevladujoči ortogonalni mreži, hkrati pa v svoj obseg vključuje tudi vrtnoarhitekturno dediščino Ljubljane, ki že v morfologiji kaže organskost. Namenska raba (slika 6e) ter veljavni in predvideni prostorski akti (slika 6f) pa s svojimi smernicami in načrtovanjem prostora ne dopuščajo spontanega razvoja alternativne umetnosti v mestu, saj sledijo ortogonalni strukturi in vsakemu tipu prostora pripisujejo uporabo in namen. Organskost na tem območju je tako vezana predvsem na odločitve uporabnikov in ne na fizičnost prostora. To so pokazali tudi grafiti, ki se spontano razvijajo in nizajo po ulicah ter tako Metelkovo navidezno povezujejo z mestom.

2.3 Poti grafitov odkrivajo izpraznjene mestne prostore

Poti grafitov so razkrile izpraznjene običajne mestne prostore (slika 7), ki sicer izpolnjujejo svojo funkcijo in namen, pa ven-

dar v njih ni mogoče zaznati take družbene komponente, kot jo lahko kadarkoli podnevi zaznamo na Metelkovi. Čeprav gre za prostore, ki naj bi bili bivalno okolje prebivalcev in uporabnikov, teh ni bilo tam. Izpraznjenost je pojem, ki je bil v zgodovini največkrat uporabljen v umetnosti, v sodobnih mestih pa se je prelevil v strah pred izpraznjenostjo. Ta preobrazba in novo dojetje pojma na prostorski ravni sta spodbudila vnos prvin, ki nimajo nobene dodane vrednosti, ampak le polnijo prostor, kar ga odmika od uporabnikov. Po Campell idr. (2019: 1) je izpraznjenost zaznana le ob primerjavi z drugimi prostori, v našem primeru v primerjavi z avtonomno Metelkovo, in zaznava odsotnost ljudi, dejavnosti ali grajenega. Prostorji so bili poleg primerjave z Metelkovo in zaznavanjem odsotnosti uporabnikov zaznani še na podlagi opazovanja njihovega delovanja. Zanimalo nas je, ali kateri izmed prostorov vsebuje podobno kakovost, kot je bila zaznana na Metelkovi, in ali ima kateri izmed njih potencial za razvoj tovrstnih kakovosti. Navezovali smo se torej predvsem na potencialni razvoj organskega urbanizma prek spontanega vzpostavljanja skupnosti ljudi ter njihovega ustvarjanja in širjenja alternativne umetnosti kot povezovalne točke Metelkove z mestom. Pri tem smo se opirali na merila, ki so se z opazovanjem in analizo vzpostavila na Metelkovi in so bila sprva razdeljena v tri skupine: 1. kontekst prostora je zajemal kulturno dediščino in vsebine v prostoru;

2. urbanistični pogoji so proučevali zaprtost/odprtost prostora v širšem kontekstu, prehodnost in povezanost z drugimi prostori; 3. družbeni pogoji so raziskovali namen prostora, identiteto uporabnika in njegovo zasebnost znotraj prostora, merilo človeka in vpliv vsebine na prisotnost družbe. Iz tega so nastale tri glavne analize, ki so prostore proučevale prek treh pogledov: 1. proučevanje morfološkega vzorca in delovanje prostora (prehodnost, vizure, točke druženja, dominante, prisotnost vegetacije); 2. raziskovanje prisotnosti in raznolikosti vsebin (grafiti, namenska raba, umetniške, kulturne, izobraževalne vsebine in vsebine druženja); 3. vpogled v probleme in potenciale prostora (kulturna dediščina, prisotnost grafitov, poudarek pešcev in kolesarjev, varovana območja narave, zaprtost prostora, prometne in druge bariere). Proučili smo tudi tipologije prostorov in jih primerjali z odkritimi tipologijami na Metelkovi (poglavje 3) ter tako nadgradili vprašanja o potencialih za spontani razvoj in vnos alternativne umetnosti v mesto, kar bi lahko omehčalo mentalno-prostorske meje do Metelkove.

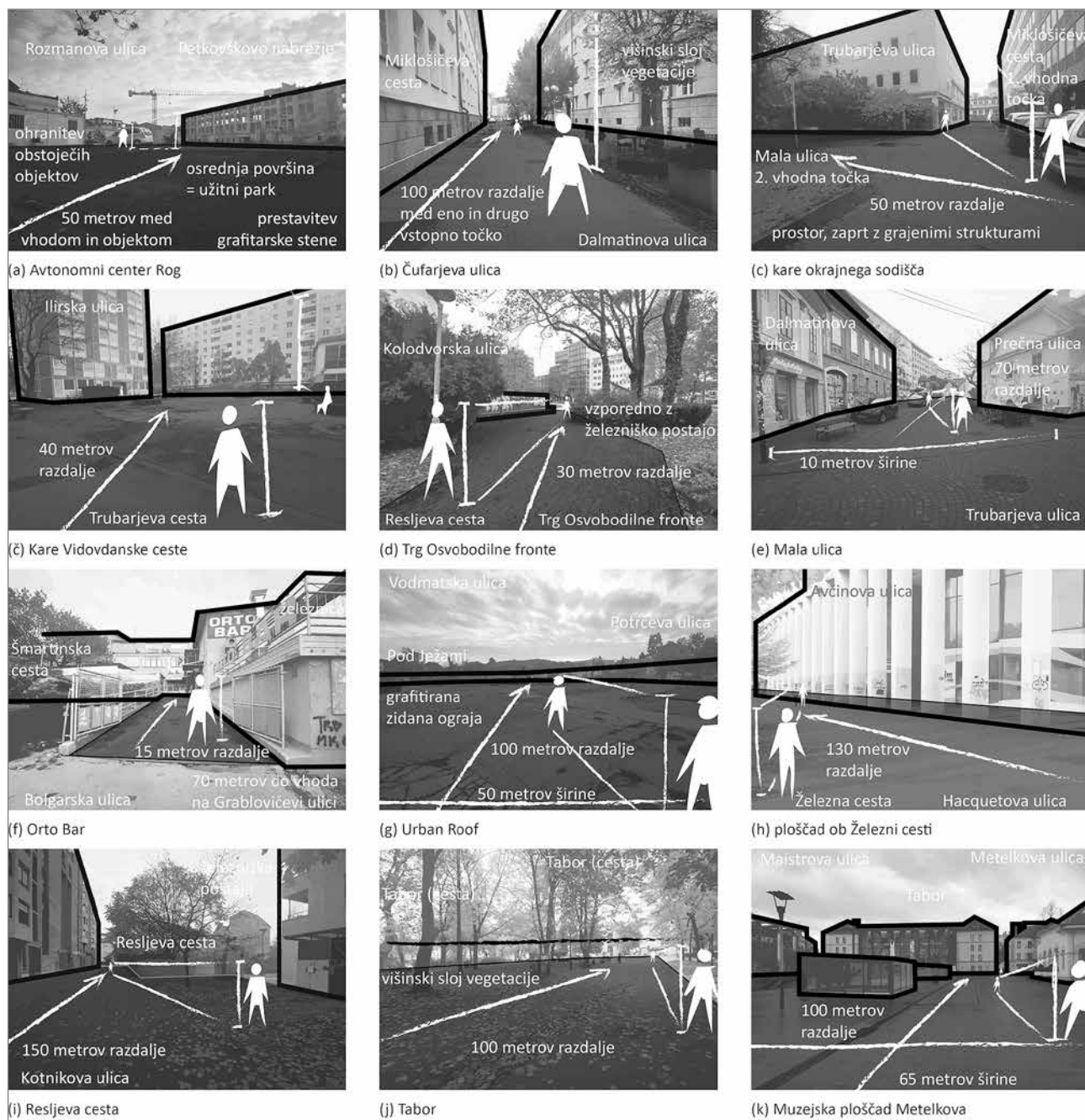
Izbrani prostori so del ortogonalne mreže, v katero se vpenjajo z lastnim nalaganjem volumnov na predpisane in začrtane ploskve. V nasprotju z avtonomnim centrom Metelkove so vsebinsko manj pestri, še redkeje pa vključujejo umetniške in kulturne vsebine, ki so najprepoznavnejša vsebina Metelkove. Obstoj njihovih vsebin je pogojen z obstojem institucij in načrtovanim časom izvajanja, kar jih navadno pušča znotraj določenega objekta, le redko pa se preselijo v njihov zunanji prostor. Med njimi so tako kare okrajnega sodišča (slika 8c), kare Vidovdanske ulice (slika 8č), ploščad ob Železni cesti (slika 8h) in Resljeva cesta (slika 8i), v katerih je najpogostejša vsebina druženje, najmanj pa umetniške ali kulturne vsebine. Te najizraziteje prevladujejo na Muzejski ploščadi Metelkove (slika 8k), vendar so pogojene in omejene s predpisanim časom izvajanja. Vsebinsko vedno podpira tudi urbanistični vidik, torej kako delujejo volumni med seboj in v navezavi na druge prostore, kako se prostori povezujejo in kako so prehodni. Če povzamemo, so nekateri preveč odprti, ampak nepovezani z drugimi prostori, zato uporabniku ne nudijo potrebne zasebnosti, kar smo lahko zaznali na Trgu Osvobodilne fronte (slika 8d), Resljevi cesti (slika 8i), na ploščadi ob Železni cesti (slika 8k) ali na Čufarjevi ulici (slika 8b). Območji Urban Roof (slika 8g) in nekdanjega avtonomnega centra Rog pred prenovno (slika 8a) na drugi strani svojo nepovezanost krepijo z izrazito zaprtostjo vase. Tudi višinska razslojenost prostorov pripomore k večanju občutka zasebnosti v prostoru, predvsem pa k merilu človeka. Stanovanjski kareji, ki so v osnovi oblikovani za zadovoljevanje potreb prebivalcev, temeljijo na visokih in podolgovatih gabaritih, navadno brez slojev vegetacije, kar ustvarja veliko razliko med prisotnim uporabnikom in grajenimi prvinami. Odmik vegetacije, ki lahko zakriva poglede iz visokih objektov, hkrati pa usmerja pogled v prostoru, podaljšuje tudi percepcijo upo-

rabnika ulice – ulica je tako vizualno daljša in manj privlačna za obisk, kar poleg pomanjkanja urbane opreme vodi v njeno izpraznjenost. Poleg izpraznjenosti, torej odsotnosti družbene komponente, so vsi prostori del grafitarskih poti. Čeprav prevladuje grafitarstvo v obliki vandalizma, se kot umetnost pojavlja na območju parka Tabor (slika 8j), nekdanjega avtonomnega centra Rog (slika 8a) in na Mali ulici (slika 8e). Umetniška dela prikazujejo motive, ki so vezani na vsebino prostora. Grafiti na območju parka Tabor so tako vezani na tamkajšnji študentski dom.

Izbrani prostori kažejo vse značilnosti neorganskega urbanizma. Čeprav opravljajo svojo funkcijo v skladu z lastno obliko, so odmaknjeni od prebivalcev in drugih skupin uporabnikov. So izpraznjeni in ločeni med seboj, na kar vpliva tudi pomankanje vsebinskih povezav prek vzpostavljene ortogonalne mreže, na kateri temeljijo. Načrtovane in predvidene vsebine, ki se zapirajo v objekte, so eden glavnih dejavnikov izpraznjenosti in slabe izrabe prostora, to pa povečuje tudi odsotnost spontanega organiziranja prebivalcev. Spontanost in nenačrtovanost se v teh prostorih kaže le v alternativni umetnosti grafitarstva, ki fizično sledi neorganskemu, ortogonalnemu urbanizmu, v ideji in izvedbi pa konceptom skupnosti organskega urbanizma. Urbanistične in vsebinske analize izbranih objektov so potrdile, da ti sledijo konceptu prevladujočega neorganskega urbanizma, ki se ne ozira na potrebe prebivalcev in drugih uporabnikov, ampak z oblikovanjem sledijo zadovoljevanju potreb obiskovalcev. Ortogonalna mreža tako ne dopušča spontanega in organskega oblikovanja mestne podobe ali skupnosti, ki bi lahko šla prek okvirov, ampak v prostoru krepi pojem izpraznjenosti.

3 Primerjava tipologij organskega in neorganskega urbanizma

Za Ljubljano sta značilna dva urbanistična pristopa, ki izhajata iz različnih zgodovinskih obdobj. Prvi iz organskega urbanizma, ki svoje začetke beleži v srednjem veku, drugi pa temelji na ortogonalni mreži neorganskega urbanizma, ki se je najprej oblikoval v času rimske Emone, pozneje pa v začetku 19. stoletja. Čeprav sta oba pristopa še danes vidna v Ljubljani, s svojimi značilnostmi prevladuje ortogonalna mreža. Vanjo se zažirajo zeleni klini, ki izhajajo iz organskega oboda mesta in razbijajo popolno geometrijsko podobo, s tem pa vzpostavljajo tipsko podobne prostore. Tipologije so znotraj prevladujoče ortogonalne strukture sestavljene iz ponavljajočih se grajenih prvin, ki imajo podobne značilnosti. Njihova prepoznavnost in identiteta izhajata iz njihove funkcije in oblike, ki se nalagajo na ortogonalno mrežo, ta pa dopušča le razvoj znotraj lastnih okvirov. Načela neorganskega ali dvodimenzionalnega ortogonalnega urbanizma so prikazali izpraznjeni običajni mestni

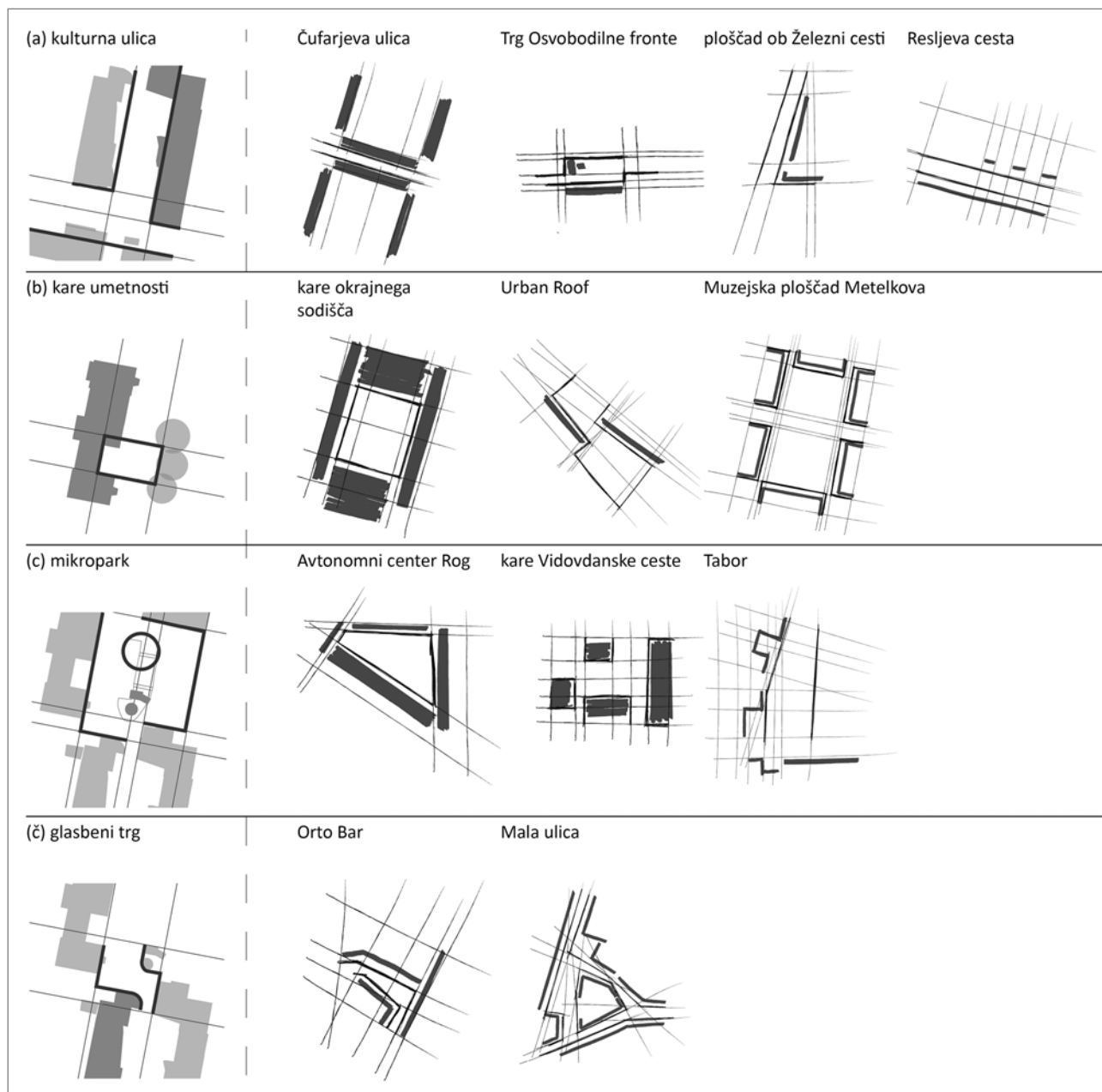

Slika 8: (a–l) Izbrani izpraznjeni prostori ob poteh grafitov, ki izhajajo iz Metelkove, prikazujejo merilo človeka (belo) v nasprotju z merilom prostora (črno) (foto (a–l): Nina Stubičar).

prostori, ki so bili primerjani z odkritimi tipologijami organskega urbanizma na Metelkovi ter so tako dodatno pojasnili potenciale za spontani razvoj in vnos alternativne umetnosti v mesto z namenom mehčanja mentalno-prostorskih meja do Metelkove. Pri primerjavi smo poleg osnovnih urbanističnih zakonitosti in členitve tipologije na osnovne elemente upoštevali tudi prisotnost in moč različnih vrst vsebin, kar je izhajalo iz predhodnega odkrivanja tipologij na Metelkovi (podpoglavje 2.1). V avtonomni coni so vsebine in merilo človeka odkrili štiri tipologije v zaznanih ambientih, ki povzemajo značilnosti

klasičnih tipologij mesta (ulica, stanovanjski kare, trg in park), vendar so nadgrajene z različnimi preplastitvami organskosti (poslikave, reliefi in delovanje skupnosti).

Tipologijo kulturne ulice (slika 9a) opredeljuje pravokotno in vzporedno nalaganje treh osnovnih linij, ki sicer v mestu služijo kot povezave. Čeprav taka tipologija v osnovi ne premore lastne vsebine in je namenjena prehajanju, je vsebina ambientov Alkatraz in Menza dovolj močna, da se razteza tudi v osrednji prostor. Preplet glasbenih dogodkov, druženja in umetniških

Slika 9: Primerjava tipologij organskega urbanizma (levo) s tipologijami neorganskega urbanizma (desno) (ilustracija: Nina Stubičar)

razstav ustvarja kulturo, ki prehaja iz grajenega prostora v odprtega, iz česar tudi izhaja ime odkrite tipologije. Čufarjeva ulica, Trg Osvobodilne fronte, ploščad ob Železni cesti in Resljeva cesta (slika 9a) so primeri klasične tipologije ulice. Tako kot kulturna ulica so tudi ti prostori definirani s podolgovatimi potezami in vzporednimi volumni, ki zaradi odsotnosti vegetacijskih plasti (razen Trga Osvobodilne fronte) ne ustrezajo merilu človeka in ne omogočajo njegove zasebnosti v prostoru. Vsebina, ki se na Metelkovi širi tudi v odprti prostor, ostaja v mestu znotraj grajenih objektov, kar zmanjšuje potencial teh prostorov za sprejem in razvoj alternativne umetnosti.

Tipologija kareja umetnosti (slika 9b) ponazarja tipologijo stavbnega kareja, ki mu ustrezajo kare okrajnega sodišča, Urban Roof in Muzejska ploščad Metelkova (slika 9b). Kare umetnosti povzema glavne značilnosti klasične tipologije, saj v osnovi izhaja iz geometrijske strukture, ki narekuje zapiranje volumnov v osrednjo ploskev. Temu sta pripisani močna umetniška in kulturna vsebina, ki se iz volumnov širita tudi v osrednji prostor. Skupaj z organskimi poslikavami, ki razbijajo dvodimenzionalnost grajenih volumnov, prostor še bolj približajo merilu človeka. Izbrani izpraznjeni prostori v mestu pa z navidezno ali fizično sklenjenostjo volumnov in zapiranjem vase vzpostavljajo redke vstopne in izstopne točke, še manj

pa nudijo možnost vključevanja vsebine v osrednjo površino. Prav tako ne omogočajo oblikovanja manjših ambientov, kot je mogoče na Metelkovi, kar vzporedno z odsotnostjo vegetacijskih plasti odmika te prostore od merila človeka ter s tem otežuje razvoj skupnosti in spontane alternativne umetnosti.

Tipologiji mikropark (slika 9c) in glasbeni trg (slika 9č) se na Metelkovi vzpostavljata predvsem z vsebino in manj z volumni kot pri kulturni ulici ali kareju umetnosti. Čeprav je tudi glasbeni trg opredeljen z volumnom na eni strani, ga na drugi ustvarja umetniška instalacija. Tipologija je tako kot mikropark prehodna in transparentna, predvsem pa večina vsebine poteka kar v zunanjem prostoru. Vsebina namreč ni pogojena z objektom ali instalacijo, ampak si jo uporabniki največkrat izberejo in ustvarijo sami, kar je vidneje v mikroparku. Tudi klasičnima tipologijama trga in parka ni pripisana vsebina, gre pa za večfunkcionalni površini, ki sta lahko na različnih točkah omejeni z volumni. Nekdanji avtonomni center Rog ali zdaj kreativno središče Rog, kare Vidovdanske ceste in park Tabor (slika 9c) so prostori, ki nudijo možnost prehajanja v različnih smereh in zaradi vključenosti višinskih vegetacijskih slojev bolj ustrezajo merilu človeka, s tem pa so tudi tipološko bližje tipologiji mikroparka. Podobno je v primeru Orto Bara in Male ulice (slika 9č), ki izhajata iz tipologije trga. Zaradi močnejše vsebine, ki prehaja v njun osrednji prostor, pa tako kot parki ustrezata merilu človeka in tipologiji glasbenega trga. Izbrani prostori, ki ustrezajo tipologiji parka in trga, imajo tako več potenciala za spontano širjenje alternativne umetnosti, saj nudijo pogoje, ki ustrezajo merilu človeka. Sočasno z možnostjo samostojnega določanja vsebine se poveča možnost za samoiniciativno oblikovanje skupnosti in s tem preplastitev z organskim urbanizmom.

4 Merilo človeka v organskem in neorganskem urbanizmu

Družbena in prostorska vprašanja o kakovosti mestnih prostorov smo primerjali z avtonomnim kulturnim centrom Metelkova, ki je bil tudi izhodišče za proučevanje mehanizmov dobrega delovanja skupnosti in prostorov in vzvod za razvoj organskega urbanizma. Ob tem smo Metelkovo najprej poskušali umestiti v pojem avtonomnega in odprtega mestnega prostora, nato pa smo želeli razbrati pristope k oblikovanju prostora in delovanja alternativne umetnosti tudi zunaj Metelkove. To je pripomoglo k prepoznavanju načinov nadgradnje neorganskega urbanizma v širšem mestnem prostoru in mehčanju vzpostavljenih mentalno-prostorskih mej do Metelkove. Prek treh glavnih ugotovitev (podpoglavja 2.1–2.3) se je pokazalo, da sta v mestu prisotna organski in neorganski urbanistični pristop.

Prvi koncept temelji na grajenju prostora po vzoru delovanja skupnosti, medtem ko neorganski urbanizem sledi načrtnemu in logičnemu oblikovanju mest brez vključevanja prebivalcev in drugih uporabnikov. Mesta so bila že v začetkih grajena na pobudo kolektivnega cilja skupnosti in za zadovoljevanje najprej osnovnih, pozneje pa bolj specifičnih potreb. Grajene strukture so bile oblikovane po merilu človeka, narava pa je bila vzor za oblikovanje funkcionalnih enot. Skupno delovanje fizičnega in človeškega torej ustvarja organski urbanizem. Ta je oblikovan postopno in z zavedanjem, da so spremembe del tega procesa. Aktivna vključenost ljudi po načelu od spodaj navzgor (ang. *bottom-up*) je rezultat delovanja skupnosti, ki se v prostoru največkrat kaže prek umetnosti in vključevanja narave (Schilders, 2010). Koncept organskega urbanizma je na Metelkovi viden prek celostnega doživljanja in oblikovanja prostora. Težnje družbenih skupin se v raznobarnih podobah, ki izhajajo iz ustvarjalnosti in umetniškega izraza, nalagajo na formalni, dvodimenzionalni urbanizem. Umetnost, ki je ustvarila skupnost in odnose znotraj nje, je poleg ustvarjalnosti spodbudila samoiniciativen oblikovalski pristop. Ustvarjalnost skupnosti je omogočila razvoj alternativne umetnosti, ki je na klasične mestne tipologije naložila organsko plast. Fizičnost prostora je pridobila identiteto in vsebino ter tako postala del kolektivne zavesti. Neorganski urbanizem pa se s svojim delovanjem odmika od spontanosti skupnosti, še bolj pa od spontanega oblikovanja prostorov. Ta vrsta urbanizma temelji na najbolj razširjenem urbanističnem pristopu, torej na ortogonalno oblikovanem mestu. Ta se je kot koncept vzpostavil že v antiki, ko so mesta nastajala kot rezultat geometrijskih odnosov. Ortogonalna pravokotna zasnova ulic je določala umeščenost ter razvoj grajenih volumnov in strukturne mreže, ki je vzpostavljala različne predele mesta. Ti so opravljali določene funkcije in tako prostoru pripisali primerno obliko (Marinko, 2002; Dimitrowska Andrews, 2020). Osnovni gradniki, kot so ulice in objekti, ustvarjajo s svojim prepletom jasne in berljive povezave, vozlišča in prazne prostore. Nadgradnje v razvoju prostora pa pomenijo dodajanje prvin in ohranjanje logičnih povezav med tipskimi prostori. Neorganski urbanizem je hitro načrtovano dejanje, ki pa v svoje odločitve ne vključuje mestnih prebivalcev, ampak produkcija prostora poteka neodvisno od uporabnikov, kar narekuje predimenzionirane in izpraznjene grajene ali prazne površine. Take lastnosti kažejo tudi izbrani odprti prostori, ki se pojavljajo ob poteh grafitov, ki izhajajo iz Metelkove. Čeprav odprti javni prostori opravljajo svojo funkcijo skladno z lastno formo, so odmaknjeni od prebivalcev in drugih uporabnikov in tako izpraznjeni. Med seboj se redko povezujejo, kar je posledica pomankanja vsebine. Če se ta pojavi, pa je navadno vezana na notranjost objekta in določen časovni termin. Tako kot mesto je tudi vsebina načrtovana.

Edini primer spontanosti in organskega delovanja skupnosti, ki se kaže v izpraznjenih prostorih, je alternativna umetnost grafičarstva, ki ostaja glas kritike prostora in umetniškega izražanja in je edina povezovalna nit mesta z Metelkovo.

5 Sklep

Metelkovo od širšega mestnega prostora ločujejo mentalno-prostorske meje, ki izhajajo iz prevladujoče kulture s širšega mestnega območja. Skozi prizmo avtonomnega prostora, ki je pokazal različne nazore organskega urbanizma, je kot glavno merilo dobrega in funkcionalnega oblikovanja prostora izstopilo merilo človeka. To je bilo najočitnejše in najberljivejše opazno pri raziskovanju tipologij organskega urbanizma, ki so hkrati postavile merila za primerjavo s tipologijami izpraznjenih odprtih javnih prostorov. Prav merilo človeka, ki ga lahko prevedemo v fizično razmerje med uporabnikom in prostorom ali v družbeni konstrukt vključenosti uporabnika v prostorske odločitve, umešča Metelkovo v pojem avtonomnega prostora. Temu dodaja vrednost še odmik skupnosti od institucionalnega delovanja, ki pa Metelkove ne odmika od pojma odprtega mestnega prostora. Tja jo lahko umestimo zaradi težnje po vključevanju ljudi, kar naj bi v osnovi opravljali tudi odprti javni mestni prostori. Hkrati ji ta pojem lahko dodamo zaradi izhajanja iz iste urbanistične forme kot drugi mestni prostori. Z vidika percepcije prebivalcev ali drugih uporabnikov, ki kot del dominantne kulture vzpostavljajo mentalno-prostorske meje, se Metelkova odmika od pojma odprtega javnega prostora in se še bolj sidra na področju avtonomije. Rušenje mentalno-prostorskih mej je mogoče ob vnosu in spontanem širjenju alternativne umetnosti v sicer izpraznjene odprte javne prostore ter ob predpostavki, da je družba dovolj odprta za spremembe ter spontano in organsko skupnostno delovanje, kot je mogoče na Metelkovi. Z rušenjem teh meja lahko tudi Metelkova postane družbeno sprejet odprti javni prostor in vzor za participativno skupnostno oblikovanje prostora. To ne pomeni, da se v mesto vnašajo identični oblikovalski pristopi, ampak da se različnim družbenim skupinam, ki se opredeljujejo z določenimi mestnimi predeli, širi obzorje o možnostih skupnostnega oblikovanja odprtih javnih prostorov. Prek tega bi se lahko v mestu oblikovale različne skupnosti, ki bi z umetnostjo nadgrajevale odprte javne prostore, s tem pa poudarjale pomen pristopa od spodaj navzgor, kot je uveljavljen na Metelkovi.

.....
Nina Stubičar, mag. inž. kraj. arh.

Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: nina.stubica@bf.uni-lj.si

Izr. prof. dr. Tatjana Capuder Vidmar, univ. dipl. inž. arh.
Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: tatjana.capudervidmar@bf.uni-lj.si

Izr. prof. dr. Matjaž Uršič, univ. dipl. soc.
Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo,
Ljubljana
E-pošta: matjaz.ursic@fdv.uni-lj.si

Opombe

[1] Prispevek je nastal na podlagi magistrskega dela *Avtonomni kulturni center Metelkova: prostor subkulture ali javni mestni prostor*, ki ga je pod mentorstvom izr. prof. dr. Tatjane Capuder Vidmar in somentorstvom izr. prof. dr. Matjaža Uršiča na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani napisala in leta 2022 uspešno zagovarjala magistrica Nina Stubičar, zaposlena na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete.

Viri in literatura

- Bibič, B. (2003): *Hrup z Metelkove: tranzicije prostorov in kulture v Ljubljani*. Ljubljana, Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene politične študije.
- Campbell, C. J., Giovine, A., in Keating, J. (2019): Introduction: Confronting emptiness in history. V: Campbell, C. J., Giovine, A., in Keating, J. (ur.): *Empty Spaces: Perspectives on emptiness in modern history*, str. 1–13. London, School of Advanced Study, Institute of Historical Research, University of London Press.
- Dimitrovska Andrews, K. (2020): Podoba mesta skozi čas in perspektive. *Urbani izziv*, 11, str. 28–35.
- Direktorat za kulturno dediščino (2022): *Kulturna dediščina*. Dostopno na: <https://www.gov.si teme/nepremicna-dediscina> (sneto 17. 6. 2022).
- Google Earth (2022): *Lokacija avtonomnega centra Metelkova*. Dostopno na: <https://earth.google.com/web/@46.05737013,14.52914553,291.67047941a,250.11858349d,35y,0h,0t,0r> (sneto 27. 4. 2022).
- Güney, Y. I. (2016): Type and typology in architectural discourse. *BAÜ FBE Dergisi*, 9(1), str. 3–18.
- Hren, M. (2008): *Antologija Metelkova – kako nam ni uspelo preprečiti vojne ... in kako lahko preprečimo ...?!*. Ljubljana, samozaložba M. Hren.
- Jacobs, J. (2009): *Umiranje in življenje velikih ameriških mest*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Kropf, K., in Malfroy, S. (2013): What is urban morphology supposed to be about Specialization and the growth of a discipline. *Urban Morphology*, 17, str. 128–131.
- Lebarič, V. (2013): Puščava normalnosti. *Časopis za kritiko znanosti*, 41(253), str. 21–28.
- Lefebvre, H. (2013): *Produkcija prostora*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Marinko, J. (2002): Vpliv antike na urbanizem. *Keria: Studia Latina et Graeca*, 4(1), str. 55–69.
- Ministrstvo za okolje in prostor (2022): *Prostorski portal Republike Slovenije*. Dostopno na: <https://www.e-prostor.gov.si/> (sneto 17. 5. 2022).
- MOL (Mestna občina Ljubljana) (2022): *Vpogled v prostorske dokumente avtonomnega kulturnega centra Metelkove, avtonomnega centra Rog in urbanistični razvoj Ljubljane*. Ljubljana, Mestna uprava, Oddelek za urejanje prostora – INDOK (vpogled v arhiv prostorskih dokumentov, 12. 1. 2022).

Moneo, R. (1978): On typology. *A Journal for Ideas and Criticism in Architecture*, 13, str. 23–45.

Raziskovalni inštitut Akademije za likovno umetnost in oblikovanje v Ljubljani (2014): *Pojmovnik slovenske umetnosti 1945–2005. Grafiti*. Dostopno na: <http://www.pojmovnik.si/koncept/grafiti> (sneto 11. 5. 2022).

Schilders, P. (2010): *The organic city: Method or metaphor? The meaning of 'organic' in architecture and urban planning*. Almere, International New Town Institute.

Stubičar, N. (2022): *Avtonomni kulturni center: prostor subkulture ali javni mestni prostor*. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo.

Stubičar, N. (2023): *Kreativno v okvirju: Avtonomni kulturni center Metelkova*. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo.